วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม ; ปีที่ 6 ฉบับที่ 3 กันยายน - ธันวาคม 2559
Nakhon Phanom University Journal ; Vol.6 No.3 September - December 2016

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบและเอกลักษณ์ของโขนธรรมศาสตร์
Changes in Appearance and Uniqueness of Khon Thammasat

กรินทร์ กรินทสุทธิ์
Karin Karintasut

บทคัดย่อ

โขนธรรมศาสตร์ เป็นโขนสมัครเล่นซึ่งก่อตั้งโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หลังจากที่ท่านถึงแก่อสัญกรรมไป โขนธรรมศาสตร์ก็ยังคงต้องการสืบทอดเจตนารมย์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อย่างไรก็ตามการที่ปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโขนธรรมศาสตร์นั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก ทำให้โขนธรรมศาสตร์จำเป็นต้องปรับตัว และมีผลต่อการรักษาเอกลักษณ์แนวคิดเดิม

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) การเปลี่ยนแปลงของโขนธรรมศาสตร์ ทั้งในด้านของแนวคิด กระบวนการ และรูปแบบ และปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง 2) ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงต่อความเป็นแก่นแท้ อุดมคติ และเอกลักษณ์ของโขนธรรมศาสตร์ สำหรับวิธีการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้ข้อมูลจากเอกสารร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง เช่น ผู้แสดง ครูผู้ฝึกสอน และผู้มีส่วนร่วมอื่นๆ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปัจจัยและผลที่เกิดขึ้น นำไปสู่การแสดง ให้เห็นว่าปัจจัยต่างๆ นั้นมีผลต่อเอกลักษณ์และแนวคิดอย่างไร

ผลการวิจัยพบว่า 1) โขนธรรมศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงมาก โดยเฉพาะบทบาททางเพศของนักแสดง 2) ปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการย้ายวิทยาเขตไปที่รังสิต การลดความเคร่งครัดในการคัดเลือกนักแสดง และการมีบุคคลภายนอกเข้ามาร่วมฝึกซ้อม 3) การเปลี่ยนแปลงมีผลถึงแก่นแท้ อุดมคติ เอกลักษณ์ของโขนธรรมศาสตร์ และยังส่งผลถึงจุดประสงค์ อุดมคติ ของความเป็นโขนสมัครเล่นในธรรมศาสตร์อีกด้วย

คำสำคัญ : โขน ; โขนสมัครเล่น ; โขนธรรมศาสตร์ ; เอกลักษณ์ ; รูปแบบ

ABSTRACT

“Khon Thammasat” is an amateur Khon troupe founded by MR. Kukrit Pramoj. After he passed away, the Khon Thammasat troupe tried to inherit Mr. Kukrit Pramoj’s intention for its original identity, ideology and uniqueness. But various factors concerning Khon Thammasat have been changed a lot. Those changes forced Khon Thammasat to adapt itself.

The objectives of this study were: 1) to investigate how Khon Thammasat has been changed in ideology, process and appearance and what factors have been contributed to the changes of it, and 2) to examine the impact of changes in the essence of ideology and uniqueness of Khon Thammasat. This study employed a qualitative approach using data from documents and interviews with the concerned people such as actors, teachers, trainers and other participants. The collected data were analyzed to find the relationship between the factors that affected changes and the results of the changes. That would lead to demonstrate how those various factors affected uniqueness and ideology.

The study found the following: 1) Khon Thammasat had a lot of changes, especially in sex role of actors. 2) The significant factors that caused changes were: an impact of extending a new campus to Rungsit, a decrease

[1] นักศึกษาปริญญาเอก สาขาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, Doctoral Student in Integrated Science, College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University

of austerity in selecting actors, and an admission of external persons to join the troupe. 3) The changes have affected not only the essence, ideology and uniqueness of Khon Thammasat, but also the aim and ideal of being an amateur Khon in Thammasat.

Keywords : Khon ; Amateur Khon ; Khon Thammasat ; Uniqueness ; Appearance

บทนำ

บทความวิจัยนี้ส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง ปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการ และความหลากหลายของโขน (ทศวรรษที่ 2480 ถึงปัจจุบัน) ซึ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของโขนแต่ละประเภท ในช่วงเวลาต่างๆ ที่อยู่ในขอบเขตการวิจัย โดยอธิบายการเปลี่ยนแปลงนั้นว่าเกิดจากปัจจัยใด ส่งผลต่อการผลิตและการแสดงอย่างไร ทั้งในด้านของแนวคิด กระบวนการสร้างงาน รูปแบบของการแสดง รวมทั้งวัตถุประสงค์ คุณค่า และเอกลักษณ์ของการแสดงโขน

งานวิจัยนี้จะเสนอประเด็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์มานำเสนอ เฉพาะโขนธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นประเภท “โขนสมัครเล่น” เป็นกรณีศึกษาแสดงให้เห็นว่า แม้โขนจะเป็นศิลปะการแสดงที่มีแบบแผนและจารีตที่คงเอกลักษณ์ โขนแต่ละคณะอาจมีประวัติความเป็นมาที่น่าภาคภูมิใจ มีเอกลักษณ์สำคัญโดดเด่นที่สมควรได้รับการสืบทอดรักษา แต่เมื่อกาลเวลาและปัจจัยเปลี่ยนไป ก็อาจไม่สามารถที่จะรักษาเอกลักษณ์และแนวคิดดั้งเดิมไว้ได้

โขนสมัครเล่นมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 โดยมีความต้องการที่จะให้ชนชั้นนำได้เข้ามาเรียนรู้วัฒนธรรม เพื่อสืบทอดรักษาวัฒนธรรมไทยต่อไป มิได้มีจุดประสงค์ที่จะเล่นเป็นอาชีพ

เมื่อถึงยุคประชาธิปไตย คณะโขนสมัครเล่นได้ถือกำเนิดขึ้นอีกครั้งในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในปีพ.ศ.2509 โดยยังคง มีเป้าหมายเดิม ซึ่งเคยยึดโยงกับการอนุรักษ์วัฒนธรรม โดยใช้ชนชั้นนำในสังคม แต่เปลี่ยนจากกลุ่มชนชั้นสูง ในราชสำนักมาเป็นกลุ่มนักศึกษาในมหาวิทยาลัยแทน

วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งโขนธรรมศาสตร์ ตามความคิดของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คือต้องการให้ผู้มาฝึกโขนสามารถ “ดูโขนเป็น” อันเนื่องจากการ ฝึกปฏิบัติจริง โดยเข้าใจถึงขั้น “รู้ดีรู้ชั่วและวิจารณ์ได้” หรือที่ใช้คำว่า “Critical Audience” (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2552) นอกจากนั้นการฝึกโขนยังทำให้ผู้ฝึกมีความเข้าใจในวัฒนธรรมไทยอื่นๆ ซึ่งมีสอดแทรกในโขนหลายประการ เช่น ธรรมเนียมการเคารพครู ถืออาวุโส ความรู้ด้านสังคม การเมือง ธรรมเนียมในราชสำนัก (ทวี สุรฤทธิกุล, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2556), (สมบัติ ภู่กาญจน์, สัมภาษณ์ 31 มกราคม 2557), (กิตติ เกิดผล, สัมภาษณ์ 8 มีนาคม 2557), (ธาดา วิทยาพูล, สัมภาษณ์ 30 พฤศจิกายน 2557)

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ต้องการให้โขนธรรมศาสตร์อนุรักษ์รูปแบบของ”โขนหลวง” คือ โขนของกรมศิลปากรในแบบเก่า โดยพยายามจะคงรักษาเอกลักษณ์โขนแบบดั้งเดิมไว้มากที่สุด ขณะที่กรมศิลปากรในช่วงนั้นมีการพัฒนาอย่างแตกต่างไปแล้ว โดยเฉพาะในยุคของนายเสรี หวังในธรรม ที่ปรับโขนให้มีลักษณะที่ตรงตามความต้องการความชอบของคนดู เช่น มีตลกลอยดอก (ตลกที่ไม่ได้เล่นตามแบบแผน คิดมุขตลกขึ้นมาใหม่ตามปฏิภาณไหวพริบ) อยู่ในเนื้อเรื่องการดัดแปลงกระบวนรำที่เชื่องช้าให้กระชับขึ้น การปรับเปลี่ยนบทโขน การนำเสนอให้ต่างไปจากเดิม ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีความเห็นว่าโขนไม่ควรทำ

ในขณะที่โขนของกรมศิลปากรเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบไปให้มีความกระชับ เข้าใจง่าย ถูกใจผู้ชม โขนธรรมศาสตร์กลับต้องการจะรักษารูปแบบดั้งเดิม โดยเอกลักษณ์สำคัญที่โขนธรรมศาสตร์ยังคงยึดถืออยู่ เช่น การออกกราว เป็นชุดๆ คือ ลิงเล็ก ลิงเสนา และลิงใหญ่ ทีละคราว และมีการรำเดี่ยวเพลงหน้าพาทย์-ปฐม สำหรับลิงพญาและยักษ์เสนา ซึ่งใช้เวลานาน ในขณะที่โขนกรมศิลปากรตัดทอนออกไปแล้ว (ทวี สุรฤทธิกุล, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2556), (สมบัติ ภู่กาญจน์, สัมภาษณ์ 31 มกราคม 2557), (ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว, สัมภาษณ์ 1 พฤษภาคม 2557) นอกจากนี้โขนธรรมศาสตร์ยังคงจารีตที่มีเอกลักษณ์เฉพาะคือ การให้โขนตัวนางเป็นผู้ชายเช่นเดียวกับโขนสมัครเล่นหรือโขนบรรดาศักดิ์ในสมัยรัชกาลที่ 6

การใช้ผู้ชายเป็นผู้แสดงหลักแม้แต่ตัวนาง เกิดจากแนวคิดของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งเคยให้ความเห็นว่า “การแสดงโขนมีเรื่องการรบทัพจับศึกต้องขึ้นคอปีนป่าย ซึ่งหากเอาผู้หญิงมาขึ้นบ่าขึ้นไหล่ เหยียบศีรษะเขาไม่ยอม” (วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์, ม.ล. 2536)

จากแนวคิดนี้เอง ทำให้โขนธรรมศาสตร์นั้นคัดเลือกตัวแสดงตัวหลักเป็นชายทั้งสิ้น แม้แต่นางสีดา นางเบญกาย ในขณะที่นักศึกษาหญิง หากต้องการจะเข้าร่วมแสดงก็สามารถทำได้ แต่จะได้รับบทที่ไม่ใช่ตัวหลัก เช่น นางรำอวยพร นางกำนัล ที่ไม่ได้มีบทบาทสำคัญหรือในบางกรณีอาจมีการจัดแสดงละครให้ผู้หญิงได้เข้ามามีบทบาทได้บ้าง เช่น เรื่องอิเหนา สังข์ทอง (สมบัติ ภู่กาญจน์, สัมภาษณ์ 31 มกราคม 2557), (ทวี สุรฤทธิกุล, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2556), (กิตติ เกิดผล, สัมภาษณ์ 8 มีนาคม 2557), (ธาดา วิทยาพูล, สัมภาษณ์ 30 พฤศจิกายน 2557)

สำหรับดาราตัวนางของโขนธรรมศาสตร์ที่มีชื่อเสียงมากในยุคนั้น ได้แก่ พลเรือเอกสุริยะ สหนาวิน และพินิจ บุญมา ซึ่งร่ำลือกันว่าเป็นนักแสดงที่สวยและแสดงได้สวยงามมาก

โขนธรรมศาสตร์ได้ดำเนินการฝึกซ้อมและแสดง โดยยังยึดถือรูปแบบและแนวคิดดั้งเดิมของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สืบมา ทั้งในด้านกระบวนการฝึกซ้อมที่มีการสอดแทรกความรู้ด้านวัฒนธรรม สังคม การเมือง เข้ามาให้นักศึกษาได้ซึมซาบและรับรู้ รวมทั้งในด้านของการแสดงที่ยังมีการอนุรักษ์ท่ารำหน้าพาทย์ตอนออกกราว และการใช้ผู้แสดงหลักเป็นผู้ชาย จนกระทั่งถึงปี 2527 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงเลิกซ้อมโขน เนื่องจากเห็นว่าจำนวนนักศึกษาที่มาฝึกซ้อมนั้นมีจำนวนน้อยลงมาก (สมบัติ ภู่กาญจน์, สัมภาษณ์ 31 มกราคม 2557) และ(กิตติ เกิดผล, สัมภาษณ์ 8 มีนาคม 2557)

โขนธรรมศาสตร์ได้ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาอีกในปี 2538 จัดแสดงตอนศึกพรหมมาศ โดยสถาบันไทยคดีศึกษา ซึ่งได้อดีตนักศึกษาที่เคยฝึกหัดโขนธรรมศาสตร์เข้ามาช่วยเหลือ แต่หลังจากนั้นไม่นาน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ถึงแก่อสัญกรรม (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และธนาคารกรุงเทพพาณิชยการ จำกัด (มหาชน). 2538)

หลังจากสิ้นยุค ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไปแล้ว คณะโขนมีเจตนารมที่จะสืบทอดความเป็นโขนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชไว้ แต่เนื่องจากปัจจัยที่เกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลงไปมาก ทำให้โขนธรรมศาสตร์จำต้องปรับตัวตาม โดยมีทั้งปัจจัยจากนโยบายของมหาวิทยาลัยและจากนักศึกษา องค์กรที่เกี่ยวข้อง หน่วยงานที่สนับสนุน ฯลฯ ชวนให้คิดว่า การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นจะยังคงทำให้โขนธรรมศาสตร์นั้นยังคงรักษาแนวคิด เอกลักษณ์ของโขนธรรมศาสตร์ได้หรือไม่ รวมทั้งปรัชญาความเป็นโขนสมัครเล่นที่เคยยึดถือไว้ ซึ่งงานวิจัยจะทำการศึกษาในประเด็นเหล่านี้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของโขนธรรมศาสตร์ ทั้งในด้านของแนวคิด กระบวนการ และรูปแบบ และปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
2. เพื่อศึกษาผลกระทบการเปลี่ยนแปลงต่อความเป็นแก่นแท้ อุดมคติ และเอกลักษณ์ของโขนธรรมศาสตร์

ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของโขนธรรมศาสตร์ตั้งแต่ยุคก่อตั้ง (พ.ศ.2509) จนถึงยุคสมัยของการวิจัย (พ.ศ.2558) โดยแบ่งเป็น 2 ยุคสมัยหลัก ได้แก่ ช่วงที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังคงเป็นผู้สร้าง ผู้ฝึกซ้อม และ ผู้อุปถัมภ์ (พ.ศ.2509-2527) และยุคหลังที่มีการฟื้นฟูขึ้น หลังจากที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มิได้เป็นผู้ฝึกซ้อม ดังเช่นเดิมแล้ว (พ.ศ.2538-ปัจจุบัน)

การศึกษาปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงจะมุ่งเน้นจากผู้แสดงเป็นสำคัญ และยังรวมถึงปัจจัยด้านครูผู้สอน องค์กรที่เกี่ยวข้อง (มหาวิทยาลัย องค์กรผู้สนับสนุน) ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน

ระยะเวลาที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลอยู่ในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2556 - กรกฎาคม พ.ศ.2558

วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้ข้อมูลดังนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น บทความ งานวิทยานิพนธ์ บทโขน ฯลฯ
2. สร้างคำถามที่สัมภาษณ์โดยพิจารณาจากประเด็นวัตถุประสงค์ของงานวิจัย นำมาแยกแยะ จัดกลุ่ม สร้างหัวข้อคำถาม
3. การสัมภาษณ์ใช้เทคนิคการสุ่มแบบก้อนหิมะ (Snowball Technique) คือคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ ทำการสัมภาษณ์ แล้วให้ผู้ที่ถูกสัมภาษณ์แนะนำผู้ให้ข้อมูลรายอื่นๆ ต่อไป ทำการสัมภาษณ์ต่อเนื่องจนได้ข้อมูลที่ต้องการ และสามารถนำไปวิเคราะห์เพื่อหาผลการวิจัยได้
4. การเก็บรวบรวมข้อมูล ที่สัมภาษณ์โดยใช้การบันทึกภาคสนาม
5. การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ประเด็นของการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยต่างๆ ว่ามีผลต่อเอกลักษณ์และแนวคิดอย่างไร

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างแบบคำถามปลายเปิด โดยมีตัวอย่างประเด็นสอบถาม เช่น

1. แนวคิดของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
2. ลักษณะการฝึกซ้อม
3. คุณลักษณะของนักแสดง
4. ขั้นตอนการคัดเลือกนักแสดง
5. การปรับรูปแบบการแสดงของโขน
6. ธรรมศาสตร์ในยุคต่างๆ

การใช้คำถามปลายเปิด โดยประเด็นคำถามหลักตามที่กำหนด แต่ในการสอบถามอาจยืดหยุ่น ให้ผู้ตอบสามารถตอบได้อิสระ และประเด็นอาจจะแตกต่างกันตามความเหมาะสม เช่น ต่างกันตามคุณลักษณะของผู้ให้สัมภาษณ์ ตามบทบาทที่เกี่ยวข้องกับคณะโขน เป็นต้น นอกจากนั้นในการสัมภาษณ์อาจมีประเด็นย่อยที่น่าสนใจทำให้เกิดคำถามปลีกย่อยขึ้นมาใหม่ได้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. รวบรวมข้อมูลเอกสาร เช่น สูจิบัตร หนังสือ โดยศึกษาจากแหล่งข้อมูลเช่น ห้องสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันไทยคดีศึกษา หอสมุดแห่งชาติ ฯลฯ โดยตัวอย่างของประเด็นที่ค้นหาจากเอกสาร ได้แก่ ประวัติความเป็นมา แนวคิดของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช วัตถุประสงค์ของการก่อตั้งและการแสดง วาระโอกาสในการแสดง เป็นต้น

2. สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 10 คน ดังนี้

2.1 ผู้แสดงโขนธรรมศาสตร์ ได้แก่ นายกิตติ เกิดผล นายธาดา วิทยาพูล นายสมบัติ ภู่กาญจน์ และนายภูวดล สายเสมา

2.2 ครูผู้ฝึกสอน ได้แก่ นายสมศักดิ์ ทัตติ นายประสิทธิ์ปิ่นแก้ว นายไพฑูรย์ เข้มแข็ง และ นายไพโรจน์ ทองคำสุก

2.3 อาจารย์ที่ปรึกษาชุมนุมโขนธรรมศาสตร์ ได้แก่ ม.ล.วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์

2.4 อดีตเลขานุการ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แก่ นายทวี สุรฤทธิกุล

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว จะนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อหาความสัมพันธ์โดยใช้กลุ่มข้อมูลในประเด็นเหล่านี้เป็นหลัก

ข้อมูลหลักกลุ่มแรก คือ ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยที่คาดว่าอาจส่งผลต่อโขนธรรมศาสตร์ เช่น คุณลักษณะของนักแสดง จำนวนนักแสดง ผู้อุปถัมภ์ นโยบายขององค์กรที่เกี่ยวข้องและผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ เป็นต้น มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ข้อมูลหลักกลุ่มที่สอง คือ ผลที่เกิดขึ้นในด้านของการแสดง เช่น แนวคิด รูปแบบ กระบวนการคัดเลือก ฝึกซ้อม และจัดแสดงที่เปลี่ยนไปตามปัจจัย

การวิเคราะห์จะทำการหาเหตุผล ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลกลุ่มแรกและกลุ่มหลัง กล่าวคือ ศึกษาว่าปัจจัยต่างๆ นั้น มีผลต่อแนวคิด รูปแบบ กระบวนการจัดสร้างโขนธรรมศาสตร์ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยต่างกันอย่างไร และการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นในระดับของรูปแบบหรือแนวคิด เอกลักษณ์ อย่างไร

สรุปผลการวิจัย

จากการเก็บข้อมูลทั้งทางเอกสารและการสัมภาษณ์กลุ่มผู้เกี่ยวข้องสามารถสรุปผลได้ดังนี้

1. ในด้านการเปลี่ยนแปลงของโขนธรรมศาสตร์นั้น พบว่า หลังจากสิ้นยุคของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไปแล้ว ผู้ผลิตและผู้อุปถัมภ์ของโขนธรรมศาสตร์ ก็เปลี่ยนไปเป็นองค์กรที่ยังคงมีความเกี่ยวข้องผูกพันกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คือ สถาบันไทยคดีศึกษา และมูลนิธิคึกฤทธิ์ 80ฯ ทำให้การสืบทอดแนวคิดของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้นยังคงอยู่ คือการให้ผู้แสดงสามารถมีความเข้าใจโขน มิใช่เพื่อให้แสดงเป็นอาชีพได้ (สมบัติ ภู่กาญจน์ , สัมภาษณ์ 31 มกราคม 2557), (ทวี สุรฤทธิกุล, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2556), (กิตติ เกิดผล, สัมภาษณ์ 8 มีนาคม 2557), (วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์, ม.ล., สัมภาษณ์ 22 สิงหาคม 2557)

อย่างไรก็ตาม หลังจากนั้นโขนธรรมศาสตร์ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลง ผู้สนับสนุนจากเดิมมาเป็นรูปแบบของชุมนุมโขนสังกัดกองกิจการ จะมีการเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิด โดยแนวคิดเดิมจะใช้ผู้ชายแสดงเป็นตัวหลัก แต่ในระยะหลังมีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดนี้ไป ทำให้เกิดมีนักแสดงหญิงมามากขึ้น

โดยผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลจากจำนวนนักแสดง พบว่านักแสดงหญิงที่แสดงเป็นตัวยักษ์และลิงเพิ่มขึ้นสูงมาก ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนนักศึกษาหญิงที่แสดงเป็นลิงหรือยักษ์ตอนจองถนน ปี 2546

รายละเอียด	จำนวน	ร้อยละ
จำนวนผู้แสดงรวม	104	100
ผู้หญิงแสดงเป็นลิง ยักษ์	0	0

ที่มา : (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2546)

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนนักศึกษาหญิงที่แสดงเป็นลิงหรือยักษ์ตอนท้าวมาลีวราชว่าความ ปี 2548

รายละเอียด	จำนวน	ร้อยละ
จำนวนผู้แสดงรวม	109	100
ผู้หญิงแสดงเป็นลิง ยักษ์		
หญิงเป็นลิง	7 จาก 12 คน	58.3
หญิงเป็นยักษ์ เสนายักษ์	2 จาก 14 คน	14.3

ที่มา : (วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์,ม.ล. 2548)

ด้วยเหตุนี้ รูปแบบการแสดงของโขนธรรมศาสตร์ โดยจะเห็นได้ว่าผู้หญิงได้เข้ามามีบทบาทสูงมากขึ้น แม้แต่บทที่ควรจะแสดงโดยผู้ชาย เช่น ลิง หรือยักษ์

นอกจากนี้ในการแสดงเฉลิมฉลองวาระครบรอบ 80 ปี แห่งการสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 27 มิถุนายน 2557 ผลจากการสังเกตการณ์พบว่า นางสีดาและนางนารายณ์แปลงแสดงโดยผู้หญิงจริง มิใช่นักแสดงชายอีกต่อไปแล้ว

อย่างไรก็ตามเอกลักษณ์ในอีกประการ คือ การออกกราวแบบดั้งเดิมนั้นยังคงสามารถรักษาอยู่ได้ โดยออกกราวเป็นชุดมีลิงเสนา มารำเดี่ยวเพลงหน้าพาทย์ปฐมเช่นเดิม (ไพโรจน์ ทองคำสุก, สัมภาษณ์ 3 กรกฎาคม 2557), (ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว, สัมภาษณ์ 1 พฤษภาคม 2557), (สมศักดิ์ ทัตติ, สัมภาษณ์ 4 สิงหาคม 2557)

2. ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนการฝึกซ้อมประการหนึ่งได้แก่การย้ายวิทยาเขตหลักไปที่รังสิต โดยครูผู้สอนคือครูจากสำนักการสังคีต กรมศิลปากร ยังคงสอนอยู่ที่เดิม ในขณะที่ผู้เรียนต้องเดินทางจากรังสิตมาฝึกซ้อมที่ท่าพระจันทร์ จึงพบว่านักศึกษาที่มาฝึกซ้อมโขนในช่วงหลังนั้นมีจำนวนลดลง เนื่องจากมีปัญหาการเดินทางที่ใช้เวลานาน (ไพโรจน์ ทองคำสุก, สัมภาษณ์ 3 กรกฎาคม 2557), (ภูวดล สายเสมา, สัมภาษณ์ 14 สิงหาคม 2557), (ไพฑูรย์ เข้มแข็ง, สัมภาษณ์ 24 ตุลาคม 2557) นอกจากนั้น ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พบว่า นักศึกษาชายยุคนี้ไม่ได้มีความอดทนพอที่จะฝึกซ้อมเป็นระยะเวลานาน ความสามารถก็ลดลงจากที่เคยเป็นก่อนหน้านี้ ในขณะที่นักศึกษาหญิงที่สนใจตั้งใจเรียนมีมากขึ้น และมีความสามารถสูงด้วย

การเปลี่ยนแปลงอีกประการคือ วิธีการคัดเลือกนักแสดง กล่าวคือ ในช่วงหลังการคัดเลือกนักแสดงจะไม่ได้เคร่งครัดเหมือนเช่นก่อน นักศึกษาหลายรายที่เข้ามาสมัครเป็นสมาชิกพร้อมกับแจ้งความประสงค์ว่าต้องการแสดงเป็นบทบาทใด ครูเองอาจจะให้คำแนะนำแต่ก็มีความเข้มงวดน้อยลง เปิดโอกาสให้นักแสดงมีอิสรภาพมากขึ้น (ไพโรจน์ ทองคำสุก, สัมภาษณ์ 3 กรกฎาคม 2557), (ภูวดล สายเสมา, สัมภาษณ์ 14 สิงหาคม 2557), (สมศักดิ์ ทัตติ, สัมภาษณ์ 4 สิงหาคม 2557)

การที่มีนักศึกษาให้คัดเลือกน้อยลง ประกอบกับในช่วงหลังมีนโยบายเปิดโอกาสให้ผู้เรียนจากสถาบันอื่นเข้ามาฝึกซ้อมและแสดง โขนธรรมศาสตร์ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป สังเกตได้จากคุณสมบัติของนักศึกษาที่เข้ามาร่วมฝึกซ้อมในชมรมโขน พบว่ามีนักศึกษาจากสถาบันอื่นเข้ามามากขึ้น จุดเริ่มต้นนั้นมาจากนักศึกษาบางคน ที่เป็นศิษย์ของครูผู้สอนที่มาจากสถาบันอื่นๆ ติดตามอาจารย์มาร่วมฝึกซ้อมที่ธรรมศาสตร์ หลังจากนั้นก็มีผู้มาฝึกซ้อมจากแหล่งต่างๆ เพิ่มเติมขึ้นอีก (ไพโรจน์ ทองคำสุก, สัมภาษณ์ 3 กรกฎาคม 2557), (ไพฑูรย์ เข้มแข็ง, สัมภาษณ์ 24 ตุลาคม 2557), (สมศักดิ์ ทัตติ, สัมภาษณ์ 4 สิงหาคม 2557), (ภูวดล สายเสมา, สัมภาษณ์ 14 สิงหาคม 2557)

การเปลี่ยนแปลงอีกประการหนึ่งที่สำคัญ คือ การที่นักศึกษาที่เรียนมาทางนาฏศิลป์ เช่นที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ก็ยังมาฝึกซ้อมที่ธรรมศาสตร์ ด้วยเหตุสำคัญ คือ โขนธรรมศาสตร์นั้นเป็นโขนสมัครเล่น จึงเป็นเวทีที่มีเสรี เปิดโอกาสให้นักแสดงสามารถเลือกบทได้ตามความสมัครใจ ตัวอย่างเช่น นักแสดงที่เคยรับบทยักษ์ หากเรียนที่วิทยาลัยนาฏศิลป์จะต้องรับบทยักษ์ตลอด หรือกรณีนักศึกษาหญิง มีข้อจำกัดว่าต้องแสดงเป็นตัวนางหรือพระเท่านั้น แต่เมื่อมาฝึกซ้อมที่โขนธรรมศาสตร์ซึ่งเป็นโขนสมัครเล่นจะเปิดโอกาสให้สามารถฝึกซ้อมบทบาท ที่ตนชอบ เช่น ยักษ์ หรือลิงได้ (ไพโรจน์ ทองคำสุก, สัมภาษณ์ 3 กรกฎาคม 2557), (ภูวดล สายเสมา, สัมภาษณ์ 14 สิงหาคม 2557)

3. ในด้านของผลกระทบการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นข้อสังเกตว่า โขนธรรมศาสตร์ในยุคปัจจุบันนี้มิได้เป็นคณะโขนที่มีเฉพาะนักศึกษาธรรมศาสตร์เป็นผู้มาฝึกซ้อมอีกต่อไป ดังเช่นสมัยของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อีกแล้ว แต่ประกอบด้วยนักศึกษาที่มาจากหลากหลายสถาบัน

ส่วนในด้านบทบาททางเพศของนักแสดง จะเห็นได้จากความคิดเห็นของครูผู้สอนที่มีการผ่อนปรนยืดหยุ่นมากขึ้นไปตามกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงต้องการยึดถือแนวคิดหลักของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชไว้ ตัวอย่างเช่น ความเห็นของ ครูสมศักดิ์ ทัตติ ว่า “โขน ในความหมายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น เป็นของผู้ชาย แต่ว่าในปัจจุบันหลายอย่างเปลี่ยนแปลงไป สมัยก่อนนี้อาจไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เรียน แต่ในทุกวันนี้มีหญิงมาเรียนลิง ยักษ์ มากขึ้น ซึ่งมองในมุมหนึ่งนับว่าเป็นเรื่องดีเพราะการศึกษาทุกวันนี้ ใครอยากเรียนก็ต้องได้เรียน อย่างไรก็ตามเราต้องรักษาจารีตหลักของท่านไว้ คือตัวนางเอกต้องเป็นผู้ชาย” (บริษัท บ้าน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จำกัด. 2554)

จากแนวคิดของครูคนสำคัญของโขนธรรมศาสตร์จะเห็นว่าการให้ตัวนางเอกเป็นผู้ชายนั้น ถือเป็น “จารีตหลัก” ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงในประเด็นเรื่องบทบาททางเพศนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการบ่งชี้เอกลักษณ์ของโขนธรรมศาสตร์ได้ และพบว่าเป็นประเด็นที่เปลี่ยนอย่างรุนแรง ดังจะได้กล่าวในอภิปรายผลการวิจัยต่อไป

นอกจากนั้นแล้วการเปลี่ยนแปลงนั้นจึงรวมไปถึงด้านจุดประสงค์ของโขนสมัครเล่นอีกด้วย ซึ่งแต่เดิมมีไว้เพื่อให้นักแสดงที่มิใช่มืออาชีพได้เข้ามาฝึกซ้อม แต่ในช่วงหลังพบว่ามีนักศึกษาที่ศึกษาด้านนาฏศิลป์แบบมืออาชีพได้เข้ามาฝึกซ้อมด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

1. โขนธรรมศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน ทั้งในด้านของ “แนวคิด กระบวนการ และรูปแบบ” ดังนี้

แนวคิดเดิมคือ “โขนเป็นการแสดงของผู้ชาย”มีความเคร่งครัดในการให้ตัวแสดงหลักเป็นผู้ชาย แต่ปัจจุบันมีความยืดหยุ่นมากขึ้น เปิดโอกาสให้นักศึกษาหญิงเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเดิมสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อย่างมาก

กระบวนการคัดเลือกนักแสดงเปลี่ยนแปลงไป โดยครูไม่ได้บ่งชี้เด็ดขาดว่าใครจะได้แสดงบทบาทใดดังเช่นเดิม แต่จะมีการถามความสมัครใจของนักแสดงและให้คำแนะนำประกอบ

ส่วนรูปแบบของการแสดง มีการเปลี่ยนแปลงด้านเอกลักษณ์คือการใช้ตัวนางเป็นผู้ชายแสดง โดยในช่วงที่ทำการศึกษาได้พบว่า แม้แต่ตัวนางสีดาก็สามารถใช้ผู้หญิงแสดงแล้วไม่เพียงแต่บทบาทในตัวนางเท่านั้น แม้แต่บทลิง ยักษ์ ก็ยังมีผู้หญิงเข้ามาร่วมแสดงเพิ่ม จากเดิมแต่ในส่วนของการออกกราวแบบดั้งเดิม ซึ่งใช้เวลานานและการใช้เพลงของมหาวิทยาลัยยังคงรักษาไว้ได้เช่นเดิม

2. ปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลง เริ่มแรกเกิดจากการย้ายวิทยาเขตหลักไปยังรังสิต ส่งผลต่อจำนวนของผู้ฝึกซ้อมที่ลดลง คุณลักษณะของนักแสดงชายที่ลดน้อยลง มีผลต่อการนำเอาบุคคลภายนอกมาเป็นสมาชิก และผ่อนคลายข้อจำกัดในการคัดเลือกตัวแสดง โดยให้นักศึกษามีโอกาสเลือกบทของตนได้ ทำให้การแบ่งแยกบทบาททางเพศที่มีมาแต่เดิมนั้นลดลง คุณสมบัติของนักแสดงที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนั้นเองทำให้ความเป็นโขนธรรมศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปมาก

จะเห็นได้ว่าปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของ โขนธรรมศาสตร์ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของนักแสดงเป็นหลัก เนื่องจากโขนสมัครเล่นเป็นโขนที่เกิดขึ้น โดยมุ่งเน้นการสร้างคุณภาพของนักแสดงให้รู้จักและเข้าใจวัฒนธรรม และเป็นผู้ชมที่มีคุณภาพ แสดงโดยความสมัครใจของผู้แสดงเอง ดังนั้นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลงจึงอยู่ที่ “นักแสดง” มิใช่จากความต้องการของผู้ชม ซึ่งจะแตกต่างกับที่โขนกรมศิลป์ในยุคสมัยของนายเสรี หวังในธรรม (ซึ่งเป็นช่วงเวลาร่วมสมัยกับโขนธรรมศาสตร์ยุค ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช) ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ เช่น ตัดกระบวนรำ ตัดการออกกราวแบบเดิมออก เพราะคนดูเบื่อ แต่โขนธรรมศาสตร์นั้นคิดต่างกันคือแม้ว่าการออกกราวแบบดั้งเดิมจะเป็นที่พอใจสำหรับคนดูหรือไม่ก็ตาม ก็ไม่ได้ทำให้รูปแบบนี้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากไม่ได้มุ่งเน้นการเอาใจคนดู แต่มีศูนย์กลางการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่ผู้แสดงมากกว่า

3. การที่โขนธรรมศาสตร์ไม่สามารถรักษาเอกลักษณ์สำคัญที่ใช้นักแสดงชายเป็นหลัก มิใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงเพียงรูปแบบเปลือกนอกเท่านั้น แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงไปถึงแก่นแท้ เอกลักษณ์ และแนวคิดดั้งเดิม เนื่องจากโขนธรรมศาสตร์ในยุคของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีแนวคิดดั้งเดิมว่า “โขนเป็นการแสดงของผู้ชาย” ไว้ชัดเจน

นอกจากการเปลี่ยนแปลงเอกลักษณ์บางประการไปแล้ว ผลจากการเปลี่ยนแปลงยังทำให้โขนธรรมศาสตร์ต้องสูญเสียแนวคิดในด้านของโขนสมัครเล่นอีกด้วย ซึ่งแต่เดิมมีไว้เพื่อให้นักแสดงที่มิใช่มืออาชีพได้เข้ามาฝึกซ้อม เพื่อเหตุผลในด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรม โดยสร้างนักชมโขนที่มีคุณภาพ มิใช่เพื่อให้เกิดนักแสดงมืออาชีพ แต่ในช่วงหลังพบว่ามีนักศึกษาที่ศึกษาด้านนาฏศิลป์แบบมืออาชีพได้เข้ามาฝึกซ้อม โดยมีจุดประสงค์จะนำความรู้ไปใช้ในการแสดงต่อไป ซึ่งถือว่าเปลี่ยนแปลงปรัชญาและจุดประสงค์ดั้งเดิมของโขนสมัครเล่นมาก

การศึกษานี้จึงเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นผลของปัจจัยโดยเฉพาะด้านของนักแสดงที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างสูง มิใช่เพียงแต่ในระดับของรูปแบบ และกระบวนการ เท่านั้น แต่ยังลึกซึ้งไปถึงแนวคิด เอกลักษณ์ ของการแสดงโขนอีกด้วย

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

ตัวอย่างของโขนธรรมศาสตร์นี้แสดงให้เห็นว่า โขนนั้นมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ ซึ่งจะต้องปรับตัวไปตามปัจจัยต่างๆ ในการที่จะคงเอกลักษณ์เอาไว้ หากปัจจัยต่างๆ ไม่เอื้อต่อการรักษาเอกลักษณ์ ก็จะต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลงนั้น โดยผลการศึกษาอาจเป็นตัวอย่างในการนำไปพิจารณา วิเคราะห์ ปรับใช้ให้เข้ากับการแสดงของแต่ละคณะ เพื่อที่จะทำการบริหารจัดการปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อรูปแบบการแสดงที่เหมาะสม

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ในการวิจัยต่อไป อาจศึกษาโขนสมัครเล่นอื่นๆ หรือศึกษาจากปัจจัยอื่น เช่น สังคม การเมือง กระแสความนิยมของการชมโขนสื่อสมัยใหม่ การส่งอิทธิพลจากโขนกลุ่มอื่นๆ เป็นต้น เพื่อเทียบว่าเมื่อนำปัจจัยอื่นๆ มาประกอบด้วย จะได้ผลที่แตกต่างกันหรือไม่ หรืออาจพิจารณาโขนประเภทอื่นๆ ว่าอิทธิพลของนักแสดงส่งผลต่อการแสดงโขนสมัครเล่นในประเภทอื่น หรือไม่เพียงใด

เอกสารอ้างอิง

กิตติ เกิดผล. (2557, 8 มีนาคม). ศิษย์เก่าโขนธรรมศาสตร์ [สัมภาษณ์].
ทวี สุรฤทธิกุล. (2556, 17 ธันวาคม). อดีตเลขานุการของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช [สัมภาษณ์].
ธาดา วิทยาพูล. (2557, 30 พฤศจิกายน). ศิษย์เก่าโขนธรรมศาสตร์ [สัมภาษณ์].
บริษัท บ้าน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จำกัด. (2554). 100 ปี ชาตกาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. กรุงเทพฯ : บ. ทีกรุ๊ป อ๊อฟเซ็ท พริ้นติ้ง จำกัด.
ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว. (2557, 1 พฤษภาคม). ครูผู้ฝึกสอนโขนธรรมศาสตร์ [สัมภาษณ์].
ไพฑูรย์ เข้มแข็ง. (2557, 24 ตุลาคม). ครูผู้ฝึกสอนโขนธรรมศาสตร์ [สัมภาษณ์].

ไพโรจน์ ทองคำสุก. (2557, 3 กรกฎาคม). ครูผู้ฝึกสอนโขนธรรมศาสตร์ [สัมภาษณ์].
ภูวดล สายเสมา. (2557, 14 สิงหาคม). สมาชิกชุมนุมโขนธรรมศาสตร์ [สัมภาษณ์].
วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์, ม.ล. (2536). *นาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา.*
_____. (2548). *สูจิบัตรการแสดงโขนธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติในวโรกาสมหามงคล สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติต์ พระบรมราชินีนาถ เฉลิมพระชนมพรรษา 72 พรรษา ณ หอประชุมใหญ่ ม.ธรรมศาสตร์, พฤษภาคม พ.ศ.2548.* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
_____. (2557, 22 สิงหาคม). อาจารย์ที่ปรึกษาชุมนุมโขนธรรมศาสตร์ [สัมภาษณ์].
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2546). *สูจิบัตรการแสดงโขนธรรมศาสตร์เทิดพระบารมี เฉลิมฉลองสดุดี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุ 48 พรรษา การแสดงที่ หอประชุมใหญ่ ม.ธรรมศาสตร์, ธันวาคม พศ.2546.* กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
_____. (2552). นาฏศิลป์และดนตรีไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : บ.ส่องศยาม.
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ ธนาคารกรุงเทพพาณิชยการ จำกัด (มหาชน). (2538). *ครูคึกฤทธิ์.* พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : บ. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
_____. (2538). *สูจิบัตรงาน 84 ปี ศาสตราจารย์ พลตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช.* กรุงเทพฯ : บ.ส่องศยาม จำกัด.
สมบัติ ภู่กาญจน์. (2557, 31 มกราคม). ศิษย์เก่าโขนธรรมศาสตร์ [สัมภาษณ์].
สมศักดิ์ ทัตติ. (2557, 4 สิงหาคม). ครูผู้ฝึกสอนโขนธรรมศาสตร์ [สัมภาษณ์].

Translated Thai References

Burutratanaphan, W, ML. (1993). *Thai dance.* Bangkok : Thai Khadi Research Institute. [in Thai]
_____. (2005). *The program of Khon Thammasat on the occasion of Her Majesty Queen Sirikit's 72nd birthday anniversary at Thammasat university auditorium, May 2005,* Bangkok : Thammasat University. [in Thai]
_____. (2014, 22nd August). The adviser of the Khon Thammasat troupe. Interview. [in Thai]
Kemkang, P. (2014, 24th October). The expert teacher of Khon phra (male character) at Bundit Pattana Silpa Institute. Interview. [in Thai]
Kerdphol, K. (2014, 8th March). The former actor of Thammasat Khon troupe. Interview. [in Thai]
MR. Kukrit House Co., ltd. (2011). The 100th *birthday anniversary of M.R. Kukrit Pramoj.* Bangkok : T-Group offset printing co., ltd. [in Thai]
Pinkeaw, P. (2014, 1st May). The expert teacher of Khon Ling (Monkey) Bundit Pattana Silpa Institute. Interview. [in Thai]
Phukarn, S. (2014, 31st January). The former actor of Thammasat Khon troupe. Interview. [in Thai]
Saisema, P. (2014, 14th August). The members of the Thammasat Khon troupe. Interview. [in Thai]
Suraritikul, T. (2013, 17th December). The former secretary of M.R. Kukrit Pramoj. Interview. [in Thai]
Tatti, S. (2014, 4th August). The expert teacher of Khon Yak (giant). Bundit Pattana Silpa Institute. Interview. [in Thai]
Thai Khadi Research Institute, Thammasat University. (2003). *A booklet of Khon Thammasat In celebration of HRH Princess Maha Chakri Sirindhorn's 48th birthday anniversary, December 2003.* Bangkok : Amarin Printing & Publishing Public Company Limited. [in Thai]
_____. (2009). *Thai music and dance* (3rd ed.) Bangkok : Song Siam Co., Ltd. [in Thai]
Thai Khadi Research Institute, Thammasat University & Bangkok Bank of Commerce Public Company Limited. (1995). *Teacher Kukrit.* (1st ed.). Bangkok : Amarin Printing & Publishing Public Company Limited. [in Thai]
_____. (1995). *The 84th anniversary booklet: Professor Maj.Gen. M.R.Kukrit Pramoj.* Bangkok : Song Siam Co., Ltd. [in Thai]
Thongkhamsuk, P. (2014, 3rd July). Senior artists and dance experts, Office of Performing Art, Department of Fine Art. Interview. [in Thai]
Wittayapool T, (2014, 30th November). The former actor of Thammasat Khon troupe. Interview. [in Thai]